

Haricî Gelenekte Nahvî ve Lügavî Tefsir

-Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz Örneği-*

Dr. Hatice Teber**

Atf / ©- Teber, H. (2014). Haricî Gelenekte Nahvî ve Lügavî Tefsir -Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz Örneği-, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 14 (1), 291-306.

Öz- İslâm'da tefsir hareketine hız veren amillerden biri, İslâm'ın birinci asrından itibaren gerek dinî ve gerekse siyasî bir anlayışla ortaya çıkmaya başlayan fırkalardır. Haricîlik İslâm'da ilk ortaya çıkan bir mezhep olma hüviyeti taşıdığından Kur'an'ı kendi eğilimleri doğrultusunda yorumlamışlardır. Biz bu çalışmamızda ilk dönem Haricî tefsir geleneğinin önde gelen bir temsilcisi olan Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî'ye (ö.280/893 civarı) ait Tefsiru Kitâbillâhi'l-Aziz örneğinde nahvî ve lugavi tefsir anlayışını analiz edeceğiz.

Anahtar sözcükler- Haricî tefsir, lügavî tefsir, semantik

Giriş

Kur'an'ın yorumlanmasında özneliği doğuran temel sebeplerden biri, mezhep, meşrep veya tasavvufî ekol farklılığıdır. İslâm tarihi boyunca siyasî, ekonomik, sosyal, kültürel gelişmeler ve değişimler İslâm toplumunda farklılaşmalara neden olmuştur. İslâmiyet'in farklı siyasal, sosyo-kültürel, etnik şartlarda çeşitli yorumları ve uygulama biçimleri ortaya çıkmıştır. Söz konusu bu farklılaşma, Kur'an'ı anlamada etkili olmuş ve tefsirine de yansımıştır. Çünkü Kur'an, Müslümanların en güçlü ve tartışılmaz kaynağı olduğundan her siyasal, sosyal ya da sufî düşünce akımı kendi düşüncesini O'na onaylatmaya çalışmıştır. Her düşünce akımı kendi görüş ve fikirlerini desteklemek amacıyla, öncelikle Kur'an'a başvurmuş ve kendisini savunmak için en kuvvetli delili Kur'an'da bulabile-

---

* Bu makale *Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*, başlıklı tez çalışmamızın İkinci Bölümü esas alınarak üretilmiştir. Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, el-Huvvârî'nin hayatı, ilmi şahsiyeti ve Haricî tefsir geleneğindeki yeri hakkında geniş bilgi için bkz. Hatice Teber, *Hüd b. Muhakkem el-Huvvârî, el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Ankara 2004.

** MEB. Din Kült. ve Ah.Bil. Öğretmeni, Denizcilik Lisesi-Antalya, e-posta: haticeteber@yahoo.com

ceklerine inandıklarından dolayı onu kendilerini savunacak şekilde tefsir ve tevil etmişlerdir¹.

Kur'ân'ın insan aklına verdiği özel önem, her insan veya gurubun kendi eğilimleri doğrultusunda Kur'ân'a yaklaşımlarını da beraberinde getirmiştir². Bunun bir sonucu olarak da her farklı düşüncenin temelleri Kur'ân'dan ayetlerle tesis edilmeye çalışılmıştır. Söz konusu mezhebî farklılaşmalara aslında bizzat Kur'ân'ın kendi bünyesinden kaynaklanan ve akla hitap eden üslubunun imkan verdiği söylenmelidir³.

İslâm'da tefsir hareketine hız veren amillerden biri ve belki de en önemlisi, İslâm'ın birinci asrından itibaren gerek dinî ve gerekse siyasî bir anlayışla ortaya çıkmaya başlayan fırkalardır. Fırkalar ortaya çıkarken kendi görüşlerini muhalif görüşler karşısında temellendirmek için Kur'ân'dan deliller arayarak; ya Kur'ân ayetlerine bütüncül yaklaşımdan uzak bir şekilde yaklaşmışlar ya da bir takım ayetleri tevil ederek görüşlerine destek aramışlardır. Onlar, Kur'ân'ı kendi fırkalarının dar kalıpları içerisinde anlamışlar, bunun bir sonucu olarak da diğer fırkaları görüşlerine muhalif olarak algılamışlardır⁴. Böylece Kur'ân ayetleri hakkında birbirinden farklı yorumlar farklı tefsir geleneklerinin de oluşumunu beraberinde getirmiştir. Haricî, Şîî, Mu'tezilî tefsir gelenekleri de bu anlayışla ortaya çıkmış, tarihin derinliklerine kök salmış geleneklerdir. Ehl-i Sünnet'in bu sorumluluğu ise Allah Rasulu (s.a.v.)'den miras kalan Kur'ân ve sünneti siyasî, sosyal veya yabancı kültürler istikametinde veya alışılmışın dışında ele alan tefsir ve tevillerin nüfûzundan kurtarmaktır⁵. Vahyin Hz. Peygamber'e gelişinin sonlanmasından itibaren müslümanların hayatla bağlarını o son ilahi mesajla kurma doğrultusundaki çabalarını belirleyen en önemli kaygı Kur'ân'ı Allah kelâmı olarak anlamak, mahiyetine ve bütünlüğüne uygun, doğru bir yorumunu yapmak olmuştur. İnsanların Kur'ân'ı anlama gayretlerindeki temel amaç, yüce yaratıcının kullarından ne istediğini tam olarak kavrayabilmek, muradına ve rızasına müte-nasip yaşayabilmenin yollarını öğrenebilmektir.

Kuşkusuz Kur'ân-ı Kerîm'in anlaşılmasında ve temel amaçlarının tespit edilmesinde her mezhebî ekol ve düşünce akımı kendi görüşlerini ifade ederek onu yorumlama ve hayatına tatbik etme çabası içerisinde olmuştur. İslâm tarihi boyunca ortaya çıkan ve yayılan İtikadî/kelâmî fırkalar; amelî/fıkhî mezhepler bu kurumsallaşmanın bir sonucu olarak Kur'ân ve Sünneti yorumlama ve uygulama anlayışlarını oluşturmuşlardır. Kur'ân

¹ Celal Kırcı, "Mezhebî Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", *İslâmî Araştırmalar*, (1987), S. 5, s.52.

² Hasan Onat, "Mezheplerin İnanç Esaslarının Sistemleşmesinde Kur'ân'ın Rolü", *I. Kur'ân Sempozyumu Tebliğleri*, Ankara 1994, s.426.

³ İsmail Cerrahoğlu, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Amiller*, Ankara 1968, s.114.

⁴ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1988, I, 303.

⁵ Abdülkâhîr b. Tâhîr b. Muhammed el-Bağdâdî, *Mezhepler Arasındaki Farklar*, Çev. E. Ruhi Fiğlalı, TDV. Yay., Ankara 1991, "Önsöz", s. XVIII.

sistematik olarak ardarda gelen bir bütünlük sergilemediği için parçacı yaklaşımlar sayesinde her türlü dini söylem Kur'ân'dan çıkarılabilmektedir⁶. Kısaca mezhebî tefsirler, insanların Kur'ân'a yaklaşımlarını kendi eğilimlerini Kur'ân'a onaylatabilmek doğrultusunda ortaya çıkan bir tefsir hareketidir.

I. Haricî Tefsir Geleneği ve Tefsiru Kitabillahi'l-Aziz

Haricilik, Ehl-i Sünnet, Şia ve Mutezile'nin yanısıra kaynaklarda görüş ve uygulamalarından en çok bahsedilen itikadî mezheplerden birisidir. İman-amel ilişkisi, büyük günah-iman ilişkisi üzerinde ilk nazariyeyi Haricîler ortaya atmıştır. İlk Haricî gruplar, her büyük günahın küfür olduğu, büyük günah işleyenin imanını kaybettiği ve ebedî cehennemde kalacağı görüşlerini benimseyerek imanı, farz kılınan bütün iyilikleri, kalple tastik ve dille ikrar olarak benimsemişlerdir⁷. Onların bu inanç ve görüşleri tarihi kaynaklara girdiği gibi kendilerinin kaydettikleri tefsir eserlerine de yansımıştır⁸.

Haricîler, Batınîlerin tam zıddına, kelime ve lafızların zahirine önem vermişler ve zahiri anlama sınırsız sarılmışlardır. Bu konuda da tavizsizdirler. Haricîler, Kuran ayetlerini kendi prensipleri doğrultusunda tefsir etmişler ve bunda da başarılı olmuşlardır⁹. Haricîler ilk zamanlar çöl arapları arasından ortaya çıkmışlardır¹⁰. Özellikle Temim kabilesine mensup idiler. Sayıca azdılar ve ayrıca yaşadıkları hayattan kaynaklanan cahil ve bilgisiz kişilerdi. Bu yüzden düşünceleri kıt, tasavvur güçleri zayıf ve tefsir gücünden yoksun kimseler olduğu dile getirilse de söz sanatlarını bilen, şiirde üstünlükleri ve ilginç hutbeleri ile tebarüz etmiş oldukları kabul edilmektedir¹¹. İlk ortaya çıkışlarından itibaren devamlı suretle harplerle meşgul olmuşlar, dünyevîleşme yerine uzleti tercih etmişler¹² ve bu sebeple de

⁶ Basra Kadısı olan Ubeydullah b. El-Hasan (ö.168), halkın kendi eğilimlerini Kur'ân'a onaylatmaları konusunda şunları ifade etmiştir: Kur'ân'da ihtilafa delalet eden hususlar vardır. Kaderi reddedenler doğru söylemişlerdir ve bu görüş için Kur'ân'da dayanak vardır. Cebriye'nin de dedikleri doğrudur. Onların görüşleri için de bir asıl bulmak mümkündür. Her kim "zina eden mümindir" derse isabet ettiği gibi her kim de "kafirdir" derse o da isabet etmiştir. Bir başkası da "ne mümindir ne de kafir, o yalnızca fasıktır" derse, o da isabet etmiştir. "ne mümin, ne fasık; o münafiktir" derse doğru söylemiş olur. Çünkü Kur'ân'da bütün bu manaların hepsine delalet eden bir şeyler bulmak mümkündür. Bkz. İbn Kuteybe, *Hadis Müdafaası*, Çev. M. Hayri Kırbasoğlu, İstanbul 1989, s. 118; Gökçen Kalkan, *Cemaluddin el-Kasimî ve Tefsirdeki Metodu*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. 2007, s.107.

⁷ Ethem Ruhi Fiğlalı, *İbâdiye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983, s.126, 131.

⁸ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 303; Aynı Müellif, *Tefsir Usûlü*, Ankara 2008, s.296.

⁹ Celal Kırcı, "Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", s.57.

¹⁰ J. Wellhausen, *İslamiyetin İlk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, (Çev. Fikret İşıltan), T.T.K. Yay. Ankara 1996, s.12.

¹¹ Ebu'l-Abbas el-Müberred, *el-Kâmil fi'l-Edeb*, thk. M. Ahmed Dali, Beyrut 1406/1986, III, 1077-1082.

¹² İbnü'l-Eslr, *el-Kâmil fi'l-Tarih*, Beyrut, 1965, III,410.

ilmi araştırma ve kitap yazmaya vakit bulamamışlar¹³ diğer mezhepler gibi tam ve mükemmel tefsirler meydana getirememişlerdir. Onlardan bize ulaşabilen tefsirler, bazı ayetlerin izahlarından ve yaptıkları mücadelelerden ibarettir. Zehebi'nin verdiği bilgiye göre, bir kısmı günümüze ulaşmamış olmakla birlikte İbadî gelenek içerisinde ortaya çıkan tefsirler şunlardır:

- 1) Abdullah b. Rüstem el-Farisi'nin (h. III. asır), Tefsir,
- 2) Hûd b. Muhakkem El-Huvvârî, Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz.¹⁴
- 3) Asır alimlerinden Ebu Ya'kub Yusuf b. İbrahim el-Vercülani, (h.VI. asır), Tefsir.
- 4) Şeyh Muhammed b. Yusuf İtfiyiş, Daiyu'l-Amel li yevmi'i-Emel.
- 5) Aynı müellife ait, Himyanu'z-Zad ila Dârî'l-Mead.
- 6) Şeyh Muhammed b. Yusuf İtfiyiş'e ait olan Teysiru't-Tefsir¹⁵.

İlk dönem tefsirleri genellikle rivayet tefsiri olarak telif edilmişlerdir. Ancak bu eserlerin bir çoğunun müfessirlerin şahsi görüşlerini, fikhî ve mezhebî anlayışlarını, dil, nahiv ve edebî yönlerini aksettirmesinden dolayı dirayet tefsiri yönü de eksik değildir. Haricî tefsir geleneğinin ilk dönem temsilcisi konumunda yer alan *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz*, hem bir rivayet tefsiri hem de telif edildiği dönemin ilmî, kelâmî ve edebî bütün özelliklerini taşıyan bir Kur'ân tefsiridir.

Tarih boyunca İslâm düşüncesi içerisinde ortaya çıkan siyasî, itikadi mezheb mensuplarının görüşlerini temsil eden eserleri, içinde doğup geliştikleri hadiselerden tecrid edilerek ele alınmamalıdır¹⁶. Çünkü bu eserlerin yazarları kendi dönemlerinin kavramlarıyla, zihniyetiyle ve o günün bilimsel bakış açısıyla Kur'ân'a bakmakta ve yorumlarını yaparken de bir yönüyle dönemlerini ve geleneklerini tasvir etmektedir.

Kuzey Afrika'da tedvin devrinin ve İbadî tefsirlerin ilki sayılan Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz'in müellifi Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin h.III. asrın başında Rüstemiler zamanında Haricîlerin İbadîyye kolunun ikinci imamı, İmam Eflah b. Abdu'l-Vahhab (208-258/823-871) döneminde yaşadığı bilinmektedir¹⁷. Müellif eseri *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz*'i klasik usulde

¹³ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire 1381/1961, II, 317.

¹⁴ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, el-Huvvârî, *Tefsîru Kitâbillâhi'l-Aziz*, thk. Belhâc b. Said Şerîfî, Beyrut 1990, C.I-IV.

¹⁵ Zehebi, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, II, 315.

¹⁶ Sabri Hizmetli, "İtikadî İslam Mezheplerinin Doğuşuna İctimaî Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme", *AÜİFD*, c. XXVI, Ankara 1983, s.653.

¹⁷ Bkz. Eş-Şemmâhî, *Kitâbü's-Siyer*, thk. Ahmed b. Said es-Siyâbî, Oman 1987, s.595; İbnü's-Sağır, *Ahbâru'l-Eimmeti'r-Rüstemiyyîn*, Cezayir 1985; İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, I, 495.

yazmış, önce rivayetlere ardından da varsa kendisinin yorumlarına yer vermiştir. Kabul ettiği ve eleştirmediği rivayetler için “zekere/zekerû”; aksine reddettiği veya en azından güvenmediği rivayetler için de “kâle ba’duhum” ifadelerini kullanan Hûd, Rivayetleri İbn Abbas (68/688), Said b. Müseyyib (91/709), Hasan Basrî (110/728), Mücahid (103/721), Said b. Cübeyr (95/714) ve Abdullah b. Mesûd’un adlarını vererek ya da selef ifadesini kullanarak nakleder. Görüşlerine baş vurduğu kişiler arasında Ebû Bekr¹⁸ ve Ömer yanında özellikle Hariciler için siyasi konularda tartışmalı isimler olan Osman¹⁹, Ali²⁰ ve Aişe²¹ de yer alır. Bundan da öte Şî’a’nın beşinci imamı Muhammed b. Ali²² ve altıncı imam Ebû Abdullah Cafer b. Muhammed es-Sâdık’dan da rivayetlerde bulunur²³.

II. Lügavî-Nahvî Tefsir Hareketi ve Hûd b. Muhakkem El-Huvvârî’nin Yorumu

İslâm tarihi boyunca nahivle ilgili çalışmalar h. II. Asırda önce Basra’da ardından da Kûfe’de Kur’ân’ın nahiv yönü ile incelenmesi gayesi ile başlamış, sonraki asırlarda ise hız kazanmıştır²⁴. Kur’ân, yüce yaratıcının Kelâm sıfatının bir tecellisi olarak Arapça lisanı üzere vahyedilmiştir. Allah insana diğer varlıklardan farklı olarak manalara sahip bu lafızları öğretmiş²⁵ ve bu sayede insana meramını beyan edebilme yeteneği vermiştir²⁶. Dil insanların lafızlar aracılığı ile iletişim kurduğu bir araç olmasıyla beraber Allah’ın yarattığı, insanlara onu öğrenme kaabiliyeti verdiği bir emanettir²⁷. Allah’ın son ilahî mesajı Kuranı Kerim bir sırlar kitabı değildir. O, insanlara hitap etmekte, açık bir dille onları hidayete davet etmektedir²⁸. Bu bakımdan onun bütün hükümlerinin her devirde çok iyi anlaşılması gerekmektedir. İslâm’ın ilk dönemlerinde, Hz. Peygambere, Kur’ân tefsiri hususunda fazla soru sorulmaması Onun anlaşılır olmasını gösterir. İslâmiyet’in doğuşu esnasında, Onun en büyük düşmanı olan müşrikler, Kuran’ı işittiklerinde, onun kıssaları ve mahiyeti hakkın-

¹⁸ Hûd b. Muhakkem, Tefsîru Kitabillâhî’l-Azîz, IV, 81.

¹⁹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., I, 464, 468, 504; II, 18; III, 166, 173.

²⁰ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., I78, 132, 355; II, 120; III, 160; IV, 471.

²¹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., I, 146, 176, 510; II, 304; IV, 453, 471.

²² Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., IV, 465.

²³ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 110.

²⁴ İbn Nedim, Muhammed, *el-Fihrist*, Kahire, trz. S.66; Ebû’t-Tayyib el-Lügavî, Abûlvahid b. Ali el-Halebî, *Merâtibu’n-Nahviyyîn*, thk. Mahammed Ebû’l-Fadl İbrahim, Kahire, trz. s. 24.

²⁵ Bakara, 31.

²⁶ Rahman, 3.

²⁷ El-Câhız, el-Beyân ve’t-Tebyîn, thk. Abdusselâm M. Harun, Mısır 1395, III, 290.

²⁸ Nahl, 103; Şuarâ, 195;

da çeşitli şeyler söylemişler, fakat hiçbiri bunun manasını anlayamadık dememiştir²⁹. Sahabenin kendileri için müphem olan kelimeleri, Hz. Peygambere sorduklarını biliyoruz. Zaman ilerledikçe, bu müphemler çoğalmış bunların açıklanması çabası da artarak devam etmiştir. Şunu da unutmamalıyız ki, kelimelerin müphem oluşu, onların açık olmadığını göstermez. Çünkü bir kimse için kapalı (müphem) olan şey, farklı zamanlarda farklı kişiler için açık olabilir.

Bu konuda Haricî gelenekden gelen Hûd b. Muhakkem genelde kelime yada kelimelerin birleşmesinden meydana gelen terkinin manasını anlamaya çalışmıştır. Hûd'un tefsirinin kaynakları itibarıyla dayandığı Yahya b. Sallâm'ın tefsirinde de lugavi kaynaklara önem verilmiş, kelimelerin müfred manaları, ayetin bütün manasını izah edecek şekilde kullanılmıştır³⁰. Çünkü o, Arap dilinin olduğu Kûfe ve Basra şehirlerinde uzun müddet bulunmuş, dilbilgisi yönünden kendisini yetiştirmiştir I.ve II.asırda Basra ve Kûfe'deki Arap dili üzerindeki faaliyetler, tamamen Kuran ve Sünnetin anlaşılmasına yöneliktir.

Tefsîru Kitabillahi'l-Azîz'in temel kaynağı sayılan Yahya b.Sellâm (ö.200/815)'ın tefsiri de h.III.asrın başlarında, İslâmî Afrika'da şöhreti yayılmış, sesini duyurmuş, yeni ve tam olan bir Kuran tefsiri idi.Yahya'nın Basralı oluşu, Kayrevan'a yerleşmesi, tefsirine insanlar tarafından daha fazla rağbet edilmesini sağlamıştır. Bu tefsirin ilmi bir kıymet ifade etmesi, İslâmî ilim odaklarından biri olan Basra'ya mensup olduğundandır. Onda sahabe ve tabiilerden olan Basra alimlerinin rivayetlerinin çokluğu dikkat çekmektedir. Örneğin: Enes b. Malik, İmran b. Hüseyin, el-Hasan el-Basri, Katade ve Kelbi gibi alimlerin yanında Cabir b. Zeyd, Ebu Ubeyde Muslim b. Ebi Kureyme gibi isimler yer almaktadır. Yahya gençlik yıllarını, İslâm ilimlerinin geliştiği bölgelerde yaşamış, Kur'ân, hadis, lugat ve edebî ilimlerde tecrübe sahibi olmuştur. Bu sebepten Kur'ân ve sünneti ilk kaynaklarından almış, ilmini tefsirine yansıtmaya çalışmıştır. Yahyâ, Hûd'un hocası olduğuna göre, müfessirimiz de onun tesiri altında kalarak hem kendi mezhebi görüşlerini, hem de Irak ekolünün lugat ve nahiv görüşlerini nakletmiştir³¹.

a) Arap Dili Semantiği ve Müphem Kelimeler

Kur'ân-ı Kerîm'in inzalinin tamamlanıp Hz. Peygamber'in vefatından ve İslâm'ın ilk asırlarından sonra sosyal, siyasî, kültürel, felsefî vb. alanlarda İslâm dünyasındaki değişmelerin de etkisiyle Kur'ân ilimleri hem çeşit hem de hacim itibarıyla büyümüş ve bu konuda yazılan müstakil eserler de artmıştır. Mübhemâtu'l-Kur'ân ile ilgili bilgiler de bu eserlerde yerini almıştır. Mübhemâtu'l-Kur'ân İlimi ile ilgili ilk müstakil eser, h. VI. Asırda

²⁹ Fussilet, 44.

³⁰ Bkz. İsmail Cerrahoğlu, *Yahyâ ibn Sallam ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara Üniv. Yay. 1970.

³¹ Bkz. Hatice Teber, *Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî,el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*, s.113-124.

Süheylî (ö.581) tarafından telif edilmiş olsa da bu ilmin konu edindiği hususlarla ilgili bilgiler, başlangıçtan itibaren Kur'ân tefsirlerinde yer almıştır³².

Kur'ân'da kendisinden ne kastedildiği kesin olarak tayin edilmemiş olan kelimeler yani müphemlerin anlamlarını araştırmayı konu eden Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi'nin amacı, sadece müphem sayılan kelimelerin medlullerinin ortaya konmasıdır. Amaç, şahıs, grup, eşya ve hayvan isimlerinin belirlenmesi, coğrafi bölge adlarının tespiti, sayı ve miktarla ilgili belirsizliklerin giderilmesidir³³. Hûd'un lugat ve nahiv ilimlerinde takip ettiği yolu, eserinden alacağımız örneklerle göstermeye çalışalım.

İsra suresinin 109. "...ağlayarak yüzüstü yere kapanırlar (Kuran okumak) onların saygısını artırır." ayetindeki خشوعا kelimesine bir delil getirmeksizin verdiği anlam Arap dili lugatlarının verdiği manadan pek uzaklaşmamaktadır. Hûd kalpte sabit olan korku diye manalandırıldığı خوشوع kelimesini, Yahya'nın görüşü olarak kabul etmektedir.³⁴

Nahl suresinin 72. "...ve sizi temiz gıdalarla rızıklandırdı. Onlar hala bâtila inanır, Allah'ın nimetlerine nankörlük mü ediyorlar?" ayetinde istifhamın delalet ettiği umumi mana verildikten sonra, Hûd الباطل kelimesinin "iblis" anlamına geldiğini ifade etmektedir. Bu kelimenin manası, Arap dilinde "hâk" kelimesinin zıddı olarak anlaşılrsa da, hakka muhalefet etmede önder olan iblise de itlak edilebilir³⁵.

Yine Nahl suresinin 120. "İbrahim Allah'ı birleyerek Ona itaat eden bir ümmet idi..." ayetindeki قانتا مطيعا حنيفا kelimelerinin manası Arap diline uygun gelecek şekilde verilmiştir. Lugatler "kunût" için, taât, tûlu kıyam, sukût, huşu, dua manalarını vermişlerdir³⁶. Bu kelimenin manasının mûti ve itaat olduğu üzerinde, müfessirler hemen hemen ittifak halindedirler. "hanîf" kelimesine verdiği mana, bu kelimenin delalet ettiği geniş anlamın içerisine girer Müslüman alimlerin bu kelimeye verdikleri çeşitli manalar, birbiriyle tezat değil, aksine birbirine çok yakın, hatta birbirini tamamlar mahiyettedir³⁷.

İsra suresinin 81. "...zaten batıl yok olmaya mahkumdur." ayetindeki زهوقا kelimesine gidici manasını vermektedir³⁸.

³² Halis Albayrak, "Mübhemâtu'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri", *AÜİFD*, S. 32, Ankara 1992, s. 155-156; Hatice Teber, *Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*, s.115.

³³ Albayrak, a.g. m., s.162.

³⁴ Yahyâ b. Sallâm, *Tefsir-i İbn-i Sallam* v. 14a; Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 447.

³⁵ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, .379.

³⁶ İbn-i Manzûr, *Lisanu'l Arab*, II,74.

³⁷ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 394

³⁸ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 438

Ra'd suresinin 3. "Odur ki arzı uzattı, orada sabit dağlar ve ırmaklar varetti..." ayetindeki *مد الارض* ibaresini *بسطها* ile izah ettikten sonra, bu kelimeyi açıklayan başka bir kelimeyi de zikrederek, her üç kelimenin de aynı anlamda olduğunu göstermek ister³⁹.

Tevbe suresinin 82. "Artık kazanmakta olduklarının cezası olarak az gülsünler, çok ağlasınlar" ayetinin siyak ve sibâkına bakarak, ayete muhatap olan kimselerin münafıklar olduğunu söylemektedir. Bu ayetin manasının umumi olarak bütün insanları kapsadığını söyleyenler olduğu gibi, münafık ve kafirlere de tahsis edilebileceğini, Hûd'un ve Yahya'nın da bu görüşe sahip olduğu anlaşılmaktadır⁴⁰.

Hûd b. Muhakkem, TâHâ suresinin 38. "...Annene vahyedilene vahyetmiştik" ayetindeki "vahiy" kelimesinin peygamberlere gelen vahiyle aynı olmadığını belirtir. Annesine vahyedilen şeyin, kalbe atılan bir ilham olduğunu söyler. Buradan da anlaşılıyor ki müfessirimiz, bir kelimenin birden fazla manaya gelebileceği üzerinde durmaktadır⁴¹.

Yusuf suresinin 110 "...işte o zaman onlara yardımımız geldi..." ayetinde *نصرنا* kelimesine *عذابنا* anlamı vermektedir⁴².

Yasin suresinin 29. ayetindeki *صيحة* kelimesini *العذاب* ile⁴³ 61. ayetindeki *هذا صراط مستقيم* şeklinde açıklamaktadır⁴⁴.

El-En'am suresinin 50. "...De ki: körle, gören bir olur mu? Düşünmüyor musunuz?" ayetinde Hûd, cümlenin delalet ettiği manayı belirtir. Görenle görmeyenin durumunu, müminle kafirin durumuna benzeterek, hiç bunlar bir olabilirler mi? Demek suretiyle cümlenin istifhamiye olduğunu belirtmek ister⁴⁵.

Kehf suresinin 1. ayetinde ki takdim üzerinde durur ve onun normal şeklini bize gösterir⁴⁶.

Fussilet suresinin 37. "Gece ve gündüz, güneş ve ay Onun ayetlerindedir. Eğer Allah'a ibadet etmiyorsanız, güneşe de, aya da secde etmeyin. Onları yaratan Allah'a secde edin." ayetindeki onları yaratan *خلقهم* kullanıldı da neden *خلقهم* kullanılmadı sorusunu sorar. Eğer o, ayet kelimesine dönmeseydi *خلقهم* şeklinde olurdu. Zira müzekker ve müennes bir araya geldiklerinde, müzekker ona galip gelir demektir. Gece ve gündüz

³⁹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 293.

⁴⁰ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 158.

⁴¹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 37.

⁴² Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 291.

⁴³ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 430.

⁴⁴ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 438.

⁴⁵ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., I, 527.

⁴⁶ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 450.

ikisi de müzekkerdir. Güneş müennes, ay müzekkerdir, diyerek bu esasa göre ibarenin *خلقهم* olması gerekirdi. Demek ki *خلقهم* lafzı, baştaki ayet kelimesine ait olduğu için müennes şekilde kullanılmıştır⁴⁷.

Fetih suresinin 16. “*Bedevilerden (seferden) geri kalmışlara de ki: siz yakında çok kuvvetli bir kavme karşı savaşmaya çağrılacaksınız. Onlarla teslim oluncaya kadar savaşacaksınız. Eğer emre itaat ederseniz Allah size güzel bir mükafat verir. Ama önceden döndüğünüz gibi, yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğrattır.*” ayetinin tefsirinde, onların mücadele edecekleri kavmin Hasan Basri’ye göre, İranlılar; Mücahide göre İranlı ve Rumlar olarak belirlenirken, bazıları onların Yemameliler ve Hevazinliler olduğunu söylemektedirler. Ayetin sonundaki, “*..yine dönecek olursanız sizi acıklı bir azaba uğrattır.*” İbaresini de el-Kelbi’den naklen, Hudeybiye günü olarak naklede⁴⁸.

b) Asılları Arapça Olmayan Kelimelerin Tefsiri

Hûd, tefsirinde asılları Arapça olmayan kelimeleri, yani tefsir usûlündeki “Garibu’l-Kuran” meselesini ele almış, bu konuyu yeri geldikçe işlemeye çalışmıştır.

Mesela İsrâ suresinin 35. “*Ölçtüğünüz zaman, ölçüyü tam yapın, doğru terazi ile tartın..*” ayetindeki *القسطاس* kelimesinin, *العدل بالرومية* şeklinde lugat manasını verdikten sonra, kelimenin aslının Rumcadan geldiğini işaret etmektedir. Yine, eş-Şuara suresinin 182. ayetinde geçen aynı kelimeyi aynı ifadeleri kullanarak açıklamaktadır. Lugatlerde bu kelimenin mizan veya mizan’ul-adl olduğu söylenirse de, kelimenin aslının nereden geldiğine işaret edilmez⁴⁹. Fakat Fıkhu’l-Lugaya ait eserlerde⁵⁰ onun aslının Rumca olduğu kaydedilir⁵¹.

el-Kehf suresinin 31. “*..ince dibadan, kalın dibadan yeşil elbiseler giyerek koltuklar üzerine yasanırlar..*” ayetinde müfessirimiz, *استبرق* ve *سندس* in ne şekilde imal edildiklerini anlattıktan sonra, Kûfelilerden bazılarının “istabrak” kelimesinin Farsça “istebrah” kelimesinden gelmiş olduğunu söyler. Lugatlerde bu kelimenin manasını bildirdikten sonra, aslının Farsça olduğu kaydedilir. Hemen hemen bütün kaynaklar kelimenin aslının Farsça

⁴⁷ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., IV, 84.

⁴⁸ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., IV, 175.

⁴⁹ Cevherî, a.g.e.; I, 961; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, VI, 176; *İbn Müsenna*, Mecazu’l-Kuran, II, 90.

⁵⁰ Seâ’lebi, *Fıkhu’l-Luga*, s.199; Suyûtî, *el-Muzhir*, I, 267; Sicistâni, *Garibu’l-Kurân*, s.200; R. Dozy, *Dictionnaires Arabes*, II, 344; A.Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, s.238.

⁵¹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 419; III, 239.

olduğu hususunda hemfikirdirler⁵². Yalnız istibrak kelimesinin Farsça anlamının “istebrah”, “istikrah”, “istibrak” gibi kelimelerden gelmiş olması üzerinde değişik görüşlere sahiptirler⁵³.

Meryem suresinin 24. “*Altından ona şöyle seslendi, Üzülme Rabb’in alt tarafında bir su arkı var etti.*” ayetindeki سرىا kelimesinin manasını verdikten sonra bu kelimenin aslının Süryanice olduğunu söyler. Lugatler⁵⁴ السري kelimesinin, küçük nehir, hurmaları sulamak için aralarında akıtılan su veya suyu sevk etmek için kazılan ark manalarına geldiğini söylemektedir⁵⁵.

Yine Hûd, Tâhâ suresinin ilk ayetindeki طه lafzına verilen manayı zikrettikten sonra, kelimenin aslının Nebatice olduğunu belirtmektedir. Bu kelimenin aslının Süryanice olduğunu söyleyenlerde vardır. Bu iki görüşe ilave olarak طه lafzının el-Leys⁵⁶ tarafından Habeşçe با رجل manası verildiğini görüyoruz⁵⁷.

Mü’minun suresinin 11. “*Onlar Firdevs’e varis olacaklar, orada ebedi kalacaklardır.*” ayetindeki الفردوس kelimesinin, cennetin isimlerinden biri olduğunu ve bu kelimenin kaynağının Rumca’dan geldiğini işaret etmektedir⁵⁸.

Kelime aslen Rumca olsa da, Araplar arasında bilinmekte idi, şeklinde ibareler vardır. es-Seâ’lebi⁵⁹ ve es-Suyûti⁶⁰ kelimenin aslının Rumca olduğunu ve “bostan” manasına geldiğini söylerler⁶¹.

Nûr suresinin 35. ayetindeki المشكاة kelimesini الكوة البيت demek suretiyle, bu kelimenin duvar içerisinde lamba veya mum konulan yer olduğunu ve bu kelimenin Habeşçe’den geldiğini kaydetmektedir⁶².

Hûd, Müzemmil suresinin 6. ayetinde ناشئة kelimesinin izahını ve onun aslının Habeş dilinden gelmiş olduğunu ve kelimenin Arap dilindeki kullanışları üzerinde durur⁶³.

⁵² Suyûti, *el-Muzhir fi Ulûmi’l-Luga*, Mısır, I, 266; İbn Manzur, *Lisânu’l-Arab*, X, 5; el-Ezheri, , Kahire 1967, s.565; A.Jeffery, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, s.58-59.

⁵³ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 461.

⁵⁴ Cevherî, *es-Sıhah*, VI, 2375; Zebidî, *Tâcu’l-Arus*, X., 173-174.

⁵⁵ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 11.

⁵⁶ İbn-i Manzur, a.g.e., .XIII, 512.

⁵⁷ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 32.

⁵⁸ İbn-i Manzur, a.g.e., VI, 163.

⁵⁹ Seâ’lebi, *Fıkhü’l-Luga*, Mısır, 1317, s.199.

⁶⁰ Suyûti, *el-Muzhir*, I, 276.

⁶¹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 131.

⁶² Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III., 180.

⁶³ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., IV, 429.

Yukarıda zikrettiğimiz lugavî ve nahvî örnekler Hûd'un tefsirinin her sayfasında rastlanılacak kadar çoktur. Müfessir Hûd, ayet içerisinde müphem olan kelimenin manasını bazen müstakil olarak, bazen de kelimenin manasını verdikten sonra, buna ait delilleri sunmaktadır. Kelimenin manası hakkında, birkaç şahıstan gelen rivayetleri bir araya toplamakta, bazen de bu rivayetlerden birini tercih etmektedir. İfadelerden anlaşıldığına göre, Hûd, Kuran'da asılları Arapça olmayan bazı kelimelerin bulunduğu inanmaktadır. Yine onun mühim yönlerinden biri, bazı kelime ve terkiplerin, Arap dilinde kullanıldığını ifade etmesi, kelime ve terkiplerin izahını yapan eski müfessirlerin görüşlerini sık sık izah etmesidir.

Burada şu önemli noktayı açıklamak uygun olacaktır. Kur'ân'da Arap dilinden başka bir dilin bulunup bulunmadığı hususunda, İslâm alimleri arasında görüş ayrılıkları meydana gelmiştir. Bazıları "Böylece onu Arapça bir Kuran olarak indirdik."⁶⁴ ve "Düşüncesiniz diye onu Arapça bir Kuran olarak indirdik."⁶⁵ ayetlerine dayanarak onda Arap dilinden başka bir dilin olmadığını söylemişler, bazıları ise Kur'ân'da Arap dilinden başka dillerden alınmış kelimelerin bulunduğunu iddia etmişlerdir. Çeşitli yollarla bu iki fikri uzlaştırmak isteyenler de az değildir. Mesela bunlardan Ebu Ubeyde, dildeki bir lafzın diğer dildeki lafza benzer olması fikrini savunur. "İstibrak" ve "istibrah" kelimelerinin Arapça ve Farsça'da aynı anlama gelmiş olmalarını örnek olarak verir⁶⁶. Dillerin aslının bir olduğu, bundan dolayı bazı kelimelerin arasında benzerlikler bulunmasının tabii olduğu söylenir. Bu iki fikri uzlaştırmaya çalışanlar arasında Ebu Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ı da görürüz. O, "Yabancı olduğu söylenen kelimeler aslında yabancıdır. Şunu da unutmamak gerekir ki, Araplar arasına giren yabancı kelimeler, Arap dili bünyesine göre şekil değiştirmiş ve Arap diline mâl edilmiştir. Bu gibi kelimelere yabancısı demek de doğrudur, Arapça'dır demek de doğrudur."⁶⁷ şeklinde bir fikir ileri sürmektedir. Bu konuda gayret gösterenlerden biri olan el-Cevâliki de yabancı kelimeler için "Onlar asıl itibariyle yabancısıdır, fakat hali hazırda Arapçadır."⁶⁸ demek suretiyle, bu iki zıt fikri uzlaştırmaya çalışmaktadır. Müfessirimiz Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin de eserinde, bazı kelimelerin aslının yabancı dillerden gelmiş olduğunu söylemesi veya nakletmesi, onun telifçi gruptan olduğunu gösterir⁶⁹.

⁶⁴ Taha, 20/113.

⁶⁵ Yûsuf, 12/2.

⁶⁶ Suyûtî, *el-Muzhir*, I.266-267.

⁶⁷ Suyûtî, a.g.e., I, 269.

⁶⁸ Suyûtî, a.g.e., I, 269.

⁶⁹ Daha fazla örnek için bkz. Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., I.41, 100, 103, 109, 111, 154, 470, 477, 529, 539; II, 65, 291, 423, 484, III, 33, 34, 35, 140, 150, 177, 348, 438, 442, 450, 451; IV, 60, 93, 146, 200, 392, 424.

c) Delil ve Nakillere İstinad

Müfessir Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, asılları Arapça olmayan kelimelerin tefsir ve tevillerini yaparken bazı nakillere başvurmuştur. O söz konusu nakilleri kendi görüşüne delil olarak getirmiş bunu da yer yer Kur'ân'ın ayetlerinden faydalanarak yapmıştır. Örneğin, Nahl suresinin 80. “..ve yünlerinden, yapağularından ve kıllarından bir süreye kadar (kullanacağınız) giyilecek, döşenecek eşya ve geçimlik yaptı” ayetini tefsir ederken Hûd, الاثاث kelimesi hakkında çeşitli şahısların fikirlerini söyledikten sonra, onların aynı manaya geldiği neticesine ulaşıyor. Lugatlarda bu kelime, mal, metanın hepsine ve ev eşyaları anlamına gelmektedir⁷⁰. Yine aynı surenin 79.ayetinde geçen في جو السماء lafzının arapça bir terkip olduğunu delillerle sunmaya çalışır⁷¹.

Kehf suresinin 8. ayetindeki جرزا صعيدا lafzının harap olmuş anlamına geldiğini söyler. Bazıları جزز kelimesinin ağaç ve nebatın yetişmediği yer olduğunu söylerler. Mücahit ise bu kelimeye her şeyden hali olan şey anlamını vermektedir. Hûd جزز kelimesinin bu manalara geldiğini ispat etmek için Secde suresinin 27. “kupkuru yerlere suyu ulaştırdığımızı...görmediler mi?” ayetini delil getirerek kelimenin bu manaya uygunluğunu göstermeye çalışır. Halbuki جزز kelimesi lugatte, yağmurun yağmaması sebebi ile bitkilerin harap olması anlamına gelir⁷². Hûd'un verdiği mana da bunun dışında değildir⁷³.

Kehf suresinin 40. “Belki Rabbim bana, senin bağından daha iyisini verir. Senin bağına ise gökten yıldırımlar gönderir de bağ kapkara bir toprak haline gelir.” ayetindeki زلقا فتصبح صعيدا لقا lafzına da bitki olmayan, hiçbir bitkinin yetişemeyeceği anlamını verir. Bu anlam lugat anlamına uygundur. Zira الزلق lugatta üzerinde hiçbir şey yetişmeyen araziye denmektedir⁷⁴. Bazıları, bir yerde hiçbir şey bırakılmamak suretiyle, mahsülün toplanması manasını da verir. Ebu Ubeyde ise kelimeye, ayağın tutunamadığı kaygan bir yer olarak manalandırmaktadır⁷⁵.

Hûd, Mü'minun suresinin 74. “Ahirete inanmayanlar ise, ısrarla yoldan çıkmaktadırlar.” ayetinin tefsirinde الناكبون kelimesinin bazı müfessirlere göre manalarını vermekte ve bunların aynı manaya geldiğini söyleyerek, hiçbirini tercih etmemektedir. Bu bakımdan Hûd'un tefsiri, bazen mana zenginliklerini içermektedir⁷⁶.

⁷⁰ Cevherî, *es-Sihah*, I,272; İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, II, 110; İbn Müsennâ, *Mecazu'l Kuran*, I, 365.

⁷¹ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 380-381.

⁷² Cevherî, a.g.e., II, 763-764.

⁷³ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 451.

⁷⁴ Cevherî, *es-Sihah*, IV, 1491.

⁷⁵ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., II, 464.

⁷⁶ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 146.

Hûd, Yasin suresinin 29. “sadece korkunç bir ses oldu..” ayetindeki الصيحة kelimesi hakkında kendi görüşünü vermeden, doğrudan el-Hasan el-Basri'nin bu kelimeye “azap” manası verdiğini zikreder.

Ahzap suresinin 1. “Ey peygamber, Allah'tan kork; kafirlere ve münafıklara itaat etme..” ayetini açıklarken والمنافقين ibaresindeki “و” harfinin atf olduğunu ve kendinden sonra gelen terkinin matuf olduğu yeri ve münafığın ne zaman bu sıfattan kurtulup ona itaat edilebileceğini izah ettikten sonra, bu izah esnasında kullandığı وليجة kelimesinin manasını izah etmeyi unutmaz⁷⁷.

Yine es-Saffat suresinin 11. “..Biz kendilerini yapışkan bir çamurdan yarattık.” ayetinde Hûd, müfessirlerin لازب kelimesinin izahı hakkında vermiş oldukları manaları lügavî yönden, bu kelimenin muradifi olan başka kelimelerle açıklar. Burada tercihten ziyade, müfessirlerin sözlerini açıklamaktadır. Hûd'un, bu kelimelerin aynı manada olduğunu söylemesi Arap diline muhalif değildir. Çünkü lugatlarda da bu kelimeler aynı manalarda kullanılmaktadır⁷⁸.

Kur'ân tefsiri faaliyeti gelişirken filologlar ve müfessirler Kur'ân'ın garip kelimelelerini ve kaide dışında kalan nahiv meselelerini kelimenin veya terkinin manasını daha açık bir şekilde izah etmek için eski Arap şiirine de başvurarak onlardan deliller getirmeyi metodik bir yol olarak görmüşlerdir. Eski Arap şiirinden delil getirme faaliyeti lügavî tefsir anlayışında önemli bir yere sahip olmuş ve bu yolla Kur'ân'ı tefsir etme anlayışı sahabe dönemine kadar indiği gözlenmiştir. El-Ferrâ, Me'âni'l-Kur'ân'ında, Ebû Ubeyde Ma'mer ibn-i El-Müsennâ, Mecâzu'l-Kur'ân'ında, Taberî, tefsirinde ayetleri yorumlarken eski Arap şiirlerine başvurmuş onlardan deliller getirmiştir⁷⁹.

Sonuç

Haricilerin hitabetlerindeki yüksek kabiliyetleri, kullandıkları edebi dil ve etkileyici belâgat unsurları ve derin manalı yorumları onların son derece az sayıdaki yazılı eserlerine ve yaşamaya çalıştıkları Kur'ân'ın tefsirlerine de yansımıştır. Morfolojik/sarf, semantik/anlambilim, filoloji/lügat ve gramer/nahiv ilimleri kullanılmadan yapılacak tefsir çalışmalarının nihai hedef olan murâd-ı ilâhiyi anlama ve hayata tatbik etmek noktasında bir kısım eksiklikleri olacağı açıktır. Kur'ân'ı en doğru bir şekilde anlayabilmek ve bütüncül bir şekilde kavrayabilmek, onun yüksek belâgatının bilinmesine, nahiv ve lügavî/edebi özelliklerinin gerektiği gibi değerlendirilmesine bağlıdır.

⁷⁷ Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî, a.g.e., III, 351.

⁷⁸ Cevherî, *es-Sıhah*, IV, 1545.

⁷⁹ Cerrahoğlu, *Yahyâ ibn Sallam ve Tefsirdeki Metodu*, s. 155.

Kuzey Afrika'da tedvin döneminin ilk tefsirlerinden ve İbadîye tefsirlerinin de ilki sayılan Hûd ibn-i Muhakkem el-Huvvâri'nin Tefsiru Kitâbillâhi'l-Aziz adlı eseri, İbadîlerin tefsir anlayışları hakkında ilk bilgileri verirken aynı zamanda itikâdî ve siyasî bir fırkanın tefsir kültürüne örneklik yapması bu esere ayrı bir önem kazandırmaktadır. Bugün elimizde bulunan bu eser, tarihi bağlamı ve dildeki fesahat ve belagattaki üstünlüğü ile şöhret bulmuş Haricî geleneğe ait mezhebî tefsir tarihine ışık tutan bir kaynak mahiyetindedir. Bu yönü ile günümüz tefsir faaliyetlerine dil ve edebiyatın yanı sıra semantik açılardan pozitif katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Çünkü tarihten günümüze tevarüs eden mezhebî yaklaşımların yansıdığı Kur'ân tefsiri çalışmalarındaki ihtilafların bir kısmının da Kur'ân'ın lügat, nahiv ve edebî sanatlarının anlaşılmasındaki farklılıklardan kaynaklandığı gözlemlenmektedir.

Kaynaklar

- Akbulut, Ahmet, "Haricîlğin Siyasî Görüşlerinin İtikadîleşmesi", *AÜİFD*, XXXI, Ankara 1989.
- Albayrak, Halis, "Mübhemâtü'l-Kur'ân İlmi ve Kur'ân Tefsirindeki Yeri" *AÜİFD*, XXXII, Ankara 1992.
- Bağdadî, Abdulkahir b. Tahir (429/1037), *Mezhepler Arasındaki Farklar (El-Fark Beyne'l-Fırak)*, Çev. Ethem Ruhi Fıçlalı, İstanbul 1979.
- Câhız, *el-Beyân ve't-Tebyîn*, thk. Abdusselâm M. Harun, Mısır 1395.
- Cerrahoğlu, İsmail, *Yahya b. Sellam ve Tefsirdeki Metodu*, Ankara 1970.
- _____, *Kur'ân Tefsirinin Doğuşu ve Buna Hız Veren Âmiller*, Ankara 1968.
- _____, *Tefsir Tarihi*, Ankara 1996.
- _____, "eş-Şeyh Hûd b. Muhakkem el-Huvvâri "Tefsiru Kitâbillahi'l Aziz" (Kitap tanıtma ve Tenkidi), *Diyanet İlimi Dergi*, XXIX, Ankara 1993.
- Cevherî, İsmail b. Hammâd, *Tâcu'l-Luga ve's-Sihahî'l-Arabiyye*, Mısır 1376.
- Çalışkan, İsmail, *Siyasal Tefsirin Oluşum Süreci*, Ankara 2003.
- Eşârî, Ebû Hasan Alî ibn İsmail, (324/936), *Makâlâtü'l-İslâmiyyîn ve İhtilâfu'l-Musallîn*, thk.M. Muhyiddin, I-II, Beyrut 1995.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed, (379/980), *Tehzibu'l-Luğa*, Kahire 1967.
- Fıçlalı, Ethem Ruhi, *İbadîyye'nin Doğuşu ve Görüşleri*, Ankara 1983.
- _____, "Haricîler", *DİA*, XVI, İstanbul 1997.
- Kalkan, Gökçen, Cemâleddin el-Kasımî ve Tefsirdeki Metodu, Yayınlanmamış Doktor Tezi, Ankara 2007..

- Hizmetli, Sabri, "İtikadi İslâm mezheplerinin Doğuşuna İctimaî Hadiselerin Tesiri Üzerine Bir Deneme" *AÜİFD*, XXVI Ankara 1983. İbn Nedim, Muhammed, *el-Fihrist*, Kahire, trz
- İtfiyiş, Muhammed b. Yusuf, *Teysiru't-Tefsir*, Umman 1986.
- İbn Nedim, Muhammed, *el-Fihrist*, Kahire trz.
- İbn-i Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemaleddin Muhammed, (711/1311), *Lisânu'l-Arab*, Mısır 1374/1955.
- İbn Sallâm, Yahyâ, (200/811), *Tesir-i Yahya*, (Yazma).
- İbnü'l-Esîr, Ebû Hasan Ali b. Muhammed Abdülkerim, (630/1223), *el-Kamil fi't-Tarih*, Beyrut 1965, III.
- Jeffery, A, *Materials for the history of the text of the Qur'ân*, Leiden 1937.
- _____, *The Foreign Vocabulary of the Quran*, Cairo 1937.
- Kırca, Celal, "Mezhebi Tefsir Ekolünün Ortaya Çıkışı", *İslâmi Araştırmalar*, VI, Ankara Kutlu, Sönmez, *İslâm Düşüncesinde İlk Gelenekçiler*, Ankara 2000.
- El-Müberred, Ebû'l-Abbas, , *el-Kâmil fi'l-Edeb*, thk. M. Ahmed Dali, Beyrut 1406/1986.
- Se'âlibî, Ebû Mansur Abdülmelik, (29/1038), *Kitâbu Fıkhî'l-Luga*, Mısır 1318.
- Suyûtî, Celaleddin Abdurrahman b. Ebîbekr, (911/1505), *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'an*, Mısır
- Şehristânî, Ebû Feth Muhammed b. Abdikerim, (548/1153), *el-Milel ve'n-Nihal*, thk. Seyyid Keylanî, Beyrut 1980.
- Teber, Hatice, *Hûd b. Muhakkem el-Huvvârî'nin Tefsirinde Yorum Yöntemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniv. Sos. Bil. Ens. Ankara 2004.
- Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, Çev. E. Ruhi Fiğlalı, Ankara 1981.
- Wellhausen Julius, *İslâmiyet'in ilk Devrinde Dinî-Siyasî Muhalefet Partileri*, Ankara 1989.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer (538/1144), *El-Keşşâf an Hakâiki't-Te'vil*, Kahire 1373/1953.
- Zebîdî, Muhammed (1205/1790), *Tâcu'l-Arûs*, X. Mısır 1306.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsir ve'l-Müfessirun*, Kahire 1381/1961.
- Zerkeşî, Bedrüddin, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, Mısır 1957.

al-Tafseer al-Nahwi and al-Tafseer al-Lughawi in Khariji's Tradition

Citation / ©- Teber, H. (2014). al-Tafseer al-Nahwi and al-Tafseer al-Lughawi in Khariji's Tradition, *Çukurova University Journal of Faculty of Divinity*, 14 (1), 291-306.

Abstract- *From the first century one of the factors that speed up the interpretation movement in Islama re religious and polical sects. The first sect emerged is the Khawarij. Early Qur'anic exegetical literature and especially the philological and grammatical Works represent a written and genuine form of interpretation. Through the published book, the oldest of which is that of "Tafsiru Kitâbillahi'l-Aziz", we can get valuable information about the inception of this interpretation movement. We can observe the influence of semantics and grammatical aspects on this Khariji literature.*

Keywords- *Khariji interpretation, philological interpretation, symantics.*